

МЕТОДИКА «ПРОФІЛЬ ЦІННІСНОЇ СВІДОМОСТІ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ»: ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ Й РЕЗУЛЬТАТИ АПРОБАЦІЇ

Музыка О.Л. Методика «Профіль ціннісної свідомості обдарованої особистості»: теоретичні передумови й результати апробації. Обдарована особистість розглядається як системна цілісність, результат взаємопроникнення екстраординарних здібностей і особистісних структур. На основі класифікації особистісних цінностей обдарованої особистості було виокремлено операціональні дескриптори, що лягли в основу конструювання опитувальника «Профіль ціннісної свідомості обдарованої особистості». Проаналізовано дані пілотного дослідження і встановлено, що розроблений опитувальник є чутливим інструментом для діагностики індивідуальної ціннісної свідомості обдарованої особистості. Окреслено можливості ціннісної підтримки – спеціально розробленого методу адресної індивідуальної психологічної допомоги, що спирається на особистісні цінності і полягає в гармонізації ціннісної свідомості обдарованої особистості.

Ключові слова: обдарованість, обдарована особистість, ціннісна свідомість, особистісні цінності, аксіогенез, саморозвиток, психодіагностика.

Музыка А.Л. Методика «Профиль ценностного сознания одаренной личности»: теоретические предпосылки и результаты апробации. Одаренная личность рассматривается как системная целостность, результат взаимопроникновения экстраординарных способностей и личностных структур. На основе классификации личностных ценностей одаренной личности было выделено операциональные дескрипторы, которые легли в основу конструирования опросника «Профиль ценностного сознания одаренной личности». Проанализированы данные пилотного исследования и установлено, что разработанный опросник является чувствительным инструментом для индивидуальной диагностики ценностного сознания одаренной личности. Определены возможности ценностной поддержки – специально разработанного метода адресной индивидуальной психологической помощи, который опирается на личностные ценности и заключается в гармонизации ценностного сознания одаренной личности.

Ключевые слова: одаренность, одаренная личность, ценностное сознание, личностные ценности, аксиогенез, саморазвитие, психодиагностика.

Постановка проблеми. Застосування стандартизованих психодіагностичних методик для вивчення обдарованої особистості дозволяє отримувати певні показники, які є вищими або ж нижчими від норм, встановлених для пересічної особистості. Це дає певні знання про те, наскільки обдарована особистість вирізняється з-поміж інших, але їх замало для того, щоб виявити сутнісні ознаки обдарованої особистості як цілісності, зрозуміти особливості її розвитку у соціальній взаємодії та діяльності.

Те, що стандартизовані опитувальники не є критеріально орієнтованими для вивчення обдарованої особистості, спонукає до розроблення методик, в теоретичній основі яких були б закладені основні параметри, що характеризують обдаровану особистість як окремий психологічний тип. Такі дослідження, окрім виокремлення

обдарованої людини з-поміж інших за певними значимими критеріями, мають спрямовуватися на її поглиблене вивчення за цими критеріями.

У психології накопичено чималий досвід конструювання методик дослідження окремих показників обдарованості, таких як інтелект, креативність тощо, що стосуються переважно пізнавальної сфери. Методик, які дозволяли б вивчати обдаровану особистість цілісно, значно менше. Зроблена нами спроба сконструювати методику, орієнтовану на вивчення особливостей ціннісної свідомості обдарованої особистості (а не особистості взагалі), має заповнити цю прогалину.

Аналіз останніх публікацій. Один із найавторитетніших дослідників обдарованості Дж. Рензуллі, узагальнюючи досвід вивчення обдарованості й окреслюючи завдання цієї галузі, зауважує, що «для вивчення обдарованості в XXI столітті найважливішим моментом в обговоренні та узагальненні теорій є те, що між когнітивними, афективними та мотиваційними характеристиками існує перекриття та взаємодія» [13, с. 158]. Автор також звертає нашу увагу на необхідність комплексного підходу до проблеми, наполягаючи на важливості врахування особливостей соціальної взаємодії і суспільного лідерства обдарованої особистості у впровадженні досягнень психології в освітню практику.

На сьогодні в психології обдарованості, втім як і в інших галузях психологічної науки, все ще існує розрив між теоретичними дослідженнями і застосуванням їх результатів на практиці. Причини його зазвичай шукають у змісті теоретичних моделей обдарованості чи в організації розвивальних програм. Останнім часом під цим кутом зору аналізується і психодіагностика, що цілком природно, оскільки в ній поєднуються і теоретичні, і прикладні аспекти обдарованості. Л. Ф. Бурлачук пише: «Психологічний діагноз – кінцевий результат діяльності психолога, спрямованої на опис і з'ясування сутності індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою оцінки їх актуального стану, прогнозу дальшого розвитку і розроблення рекомендацій, що визначаються метою дослідження» [2, с. 130].

В. І. Панов виокремив два діагностичні парадокси, які стосуються психології обдарованості. Перший полягає в тому, що, незважаючи на те, що всі дослідники погоджуються з тезою Б. М. Теплова про те, що обдарованість не зводиться до здібностей, на практиці ж вся психодіагностика обдарованості спрямована саме на вивчення окремих здібностей. Автор категорично стверджує: «Виявлення (ідентифікація) обдарованості є особливою проблемою, оскільки, незважаючи на ефективність психометричних тестових методик, жодна з них не дає повної картини психічного розвитку дитини і достатньої впевненості в надійності оцінки обдарованості» [8, с. 110].

Другий діагностичний парадокс, на думку автора, полягає в тому, що психодіагностичні методики оцінюють тільки зовнішні продуктивні характеристики здібностей, а те головне, що за ними стоїть, – внутрішні процесуальні характеристики психіки, – залишається поза увагою дослідників. Автор закономірно приходять до висновку, що причиною діагностичних парадоксів є теоретико-методологічний парадокс, а саме суперечність між постульованою системністю і цілісністю обдарованості та зосередженістю на окремих її аспектах, що характерна для існуючих теоретичних підходів. Як альтернатива пропонується екопсихологічний підхід і стверджується, що «одиноцею аналізу розвитку обдарованої дитини має бути ситуація розвитку як система, в якій рівною мірою взаємодіють такі компоненти як дитина з її природними задатками і

схильностями, з одного боку, а з іншого – сімейні, освітні та інші соціальні умови» [там само, с. 114].

Іншу одиницю аналізу – здатність людини до розвитку діяльності з власної ініціативи – пропонує Д. Б. Богоявленська. Розв'язуючи діагностичну проблему взаємної ізолюваності окремих показників, таких як інтелект і креативність, вона заявляє про необхідність «синтезису», оскільки обдарованість не можна пояснити окремо властивостями інтелекту чи рівнем креативності. Дослідниця йде далі, декларуючи свою прихильність до теоретичної диспозиції, у відповідності з якою «...суть обдарованості можна «схопити» в невловимій якості, яку дає сплав здібностей і особистості» [1, с. 36].

Постає питання про механізми взаємодії особистості з соціальними умовами, в результаті чого розвивається обдарованість. Не можна не погодись з О. К. Осницьким, який як регуляційний механізм реалізації обдарованості виокремлює досвід суб'єктної активності, що реалізується в комплексах регуляторних умінь. На думку дослідника, такий підхід вимагає «розгляду обдарованості як багатомірного утворення: орієнтації на цінності, конструктивну рефлексію, досвід звичної активізації, умілість і здатність до співробітництва» [7, с. 105]. Таким чином, автор теж на перші ролі виводить особистісні утворення, провідне місце з-поміж яких відводиться цінностям.

Аксіологічна психологія особистості, яку розвиває З. С. Карпенко, має всі підстави для того, щоб стати теоретичним підґрунтям персонологічних досліджень в галузі психології обдарованості. Цілісний підхід до особистості реалізується через розвиток її суб'єктності на континуумі «індивід-загальнолюдські цінності» із закріпленням в особистісних цінностях індивідуального досвіду цього розвитку. «Аксіогенез особи являє собою розгортання її суб'єктних здатностей у цілісній ситуації буття, голографія якої обіймає індивідний, власне суб'єктний, соціально-особистісний, індивідуальний та універсальний рекурентні ряди (рівні, синхронізовані сенсоцільовим чином) з прогресивним ускладненням ціннісно-духовних устремлінь людини» [3, с. 585].

У лабораторії психології обдарованості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України в результаті багаторічних досліджень було сформульовано методологічні принципи психодіагностики обдарованості: *цілісності, комплексності, надійності, компліментарності, компаративності, позитивної і динамічної діагностики* [11]. Характеризуючи принцип цілісності, Д. К. Корольов підкреслює, що обдарованість є складним системним феноменом, а відтак необхідно здійснювати цілісний підхід до діагностики обдарованості на протигагу спрямованості на дискретну діагностику окремих якостей. Дослідник виокремлює два шляхи реалізації принципу системності: аналітичний і синтетичний. «Аналітичний шлях передбачає розчленування явища на складники, і дослідження кожного з них окремо з наміром скласти з мозаїки отриманих результатів цілісну картинку» [11, с. 22]. Констатуючи, що в такий спосіб доволі складно, а то й неможливо реалізувати принцип цілісності у психодіагностиці обдарованості, автор віддає перевагу синтетичному підходові, який, на його думку, «вимагає побудови психодіагностичної ситуації, що близька до ситуації реальної діяльності з метою дослідження здатності виконувати цю діяльність на тому або іншому рівні» [там само, с. 22]. При цьому дослідник зазначає, що в практичній реалізації синтетичного підходу теж є серйозні перешкоди, пов'язані з визначенням і моделюванням діяльності.

Формулювання мети і завдань статті. У статті узагальнюються результати досліджень, метою яких було створення методики вивчення обдарованості на засадах

персонологічного й аксіопсихологічного підходів. Для реалізації мети було поставлено такі завдання: 1) окреслити комплекс теоретичних передумов психодіагностики обдарованої особистості як системно організованої цілісності; 2) операціоналізувати розроблену раніше класифікацію цінностей обдарованої особистості з метою створення методики вивчення ціннісної свідомості; 3) проаналізувати результати пілотного дослідження і намітити шляхи дальшого вдосконалення методики.

Виклад методики і результатів дослідження. Проведений аналіз показав, що можливі й інші, відмінні від запропонованих, шляхи реалізації принципу цілісності в діагностиці обдарованості. Один із шляхів – це його реалізація на вищому системному рівні. Замість обдарованості як властивості психіки, чи діяльності як сфери прояву обдарованості, центром дослідницького інтересу має стати обдарована особистість. Особистісні цінності в цьому контексті розглядаються як один із найважливіших компонентів структури особистості, що визначає напрямки й динаміку її саморозвитку.

Окреслений підхід не заперечує існування особливостей психіки, які лежать в основі обдарованості. Він лише констатує, що: 1) будь-які вроджені задатки обдарованості мають пройти довгий шлях розвитку до рівня екстраординарних здібностей, що неможливо на рівні ізольованих психічних процесів і вимагає включеності всієї системи особистості; 2) діагностика окремих показників психіки відомими на цей час методами не дозволяє скласти цілісної картини обдарованості як передумови високих досягнень; 3) результати такої діагностики не дають достатніх даних для розвитку обдарованості.

Якщо ж обдарована особистість, як результат взаємопроникнення екстраординарних здібностей і особистісних структур, вивчається цілісно, то в основу теоретичних моделей і практичної роботи кладуться системні властивості особистості: 1) зміна компонента вищого системного рівня веде до узгодження всіх компонентів нижчих рівнів і загалом до якісних змін всієї системи, у нашому випадку – до формування в особи спрямованості на саморозвиток здібностей та обдарованості; 2) зміна компонента системи нижчого рівня (наприклад, одного з пізнавальних процесів) веде до зміни всього лише кількох дотичних до нього компонентів того ж рівня, і не спричинює якісних змін у структурі особистості, зокрема тих, що пов'язані з розвитком обдарованості.

У результаті багаторічних досліджень нами було виокремлено такі ознаки *обдарованої особистості*: 1) найвищий рівень розвитку здібностей і, відповідно, найвищі (абсолютні чи у порівнянні з віковими нормами) досягнення в певній галузі діяльності; 2) ціннісне ставлення до власних здібностей як до основи особистісної ідентичності; 3) спрямованість на саморозвиток; 4) творча спрямованість; 5) внутрішня (суб'єктно-ціннісна) саморегуляція [12].

Одним із найзначиміших компонентів системи особистості є особистісні цінності – сформовані в процесі вирішення життєвих завдань і закріплені в ціннісному досвіді людини уявлення про індивідуальні способи й етичні межі задоволення базових особистісних потреб. Типологічна своєрідність обдарованої особистості відображається у трьох групах особистісних цінностей, кожна з яких поділяється на дві підгрупи: особистісні цінності соціальної взаємодії (особистісні цінності належності і визнання), особистісні цінності саморозвитку здібностей (особистісні цінності пізнання та творчості), цінності особистісної самобутності (особистісні цінності самоідентичності й екзистенційні

цінності) [5].

Моделювання і факторно-семантичний аналіз ціннісної свідомості обдарованих людей, проведені нами раніше, показали, що вона описується двома факторами, які було названо моральнісними й діяльнісними цінностями. Виявилось, що у кожній обдарованій особі відповідно до життєвого контексту із загального масиву ціннісних конструктів виокремлюється група з високозначимих особистісних моральнісних і діяльнісних цінностей, що стають внутрішніми регуляторами діяльності і саморозвитку. Їх було названо *суб'єктними цінностями*, а авторський метод, що складається з комплексу

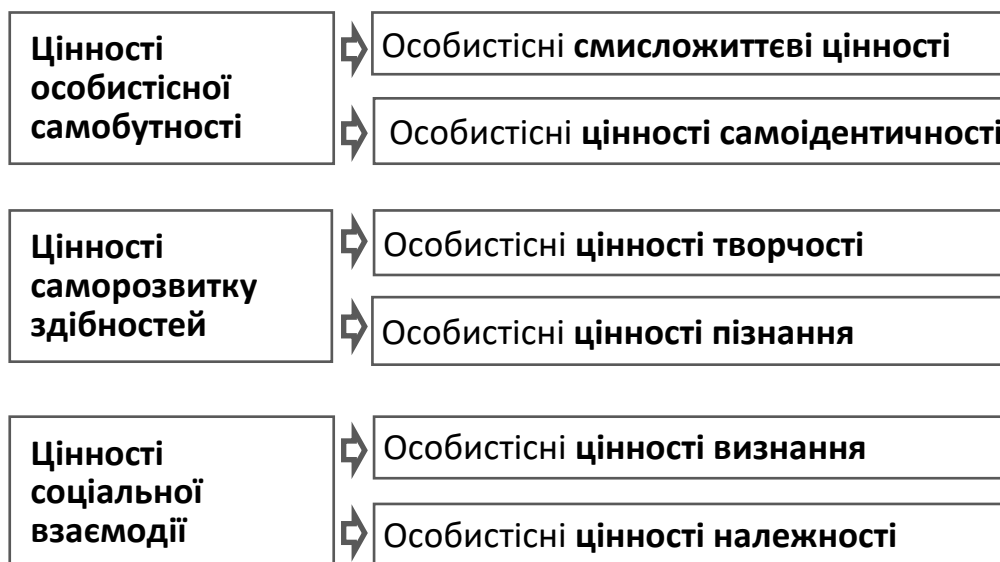

Рис. 1. Класифікація особистісних цінностей обдарованої людини

теоретичних уявлень, дослідницьких та інтерпретаційних процедур, які спрямовані на реконструкцію й вивчення внутрішніх особистісно-ціннісних детермінант регуляції діяльності та саморозвитку особистості – *суб'єктно-ціннісним аналізом* [6]. Власне він і складає теоретико-методологічну основу для обґрунтування й розроблення діагностичних методик, спрямованих на вивчення й розвиток обдарованої особистості.

Наш підхід змінює пріоритети в діагностиці обдарованої особистості: замість пошуку предикторів майбутніх високих досягнень, зусилля дослідників спрямовуються на вивчення обдарованої особистості, яка вже частково чи повністю зреалізувалася, з допомогою тих дескрипторів у сфері особистості, якими можна було б описати яким чином і завдяки чому це стало можливим. Йдеться насамперед про вищі системні утворення, такі як особистісні цінності, спрямованість, стиль життя тощо. При цьому вкрай важливі динамічні показники, закономірності їх розвитку у діяльності і соціальній взаємодії. Отримані дані могли б використовуватися 1) для створення збагаченого освітнього середовища, що забезпечує підвищений рівень здібностей і особистісного саморозвитку його суб'єктів та ймовірність появи дітей з ознаками обдарованості; 2) для психологічної підтримки обдарованих дітей на основі знань про закономірності розвитку обдарованої особистості.

Необхідна для створення ціннісного профілю обдарованої особистості операціоналізація є досить непростю задачею з огляду на те, що і формулювання, і суб'єктивна семантика особистісних цінностей є дуже індивідуальними. Але в розробленій нами класифікації цінностей обдарованої особистості цей аспект вже було

враховано: крім самозвітів досліджуваних, ми спиралися також на теоретичні викладки і дослідницькі дані, отримані з допомогою інших методів.

З огляду на завдання створити компактний опитувальник, було вирішено операціоналізувати кожну з шести груп цінностей у п'яти позиціях, що розкривають основні аспекти ціннісної регуляції розвитку обдарованої особистості. Зрозуміло, що ці позиції відобразатимуться і в питаннях опитувальника (див. табл. 1.).

ОСОБИСТІСНІ ЦІННОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Якщо розглядати операціоналізацію особистісних цінностей соціальної взаємодії, то ключовою проблемою для розвитку обдарованої особистості є розбіжності її особистісних цінностей з груповими нормами. Це особливо впливає на регулювання процесів саморозвитку в певні вікові періоди (у підлітковому віці, наприклад) та під час особистісних криз. З огляду на це, *особистісні цінності належності* в обдарованої особи мають формуватися таким чином, щоб забезпечити її комфортне існування в соціумі і відносно безконфліктну взаємодію з ним. До цінностей соціальної взаємодії віднесено також *особистісні цінності визнання*, які відображають типові для обдарованих людей способи задоволення потреби у визнанні.

Таблиця 1

Операціональні дескриптори цінностей соціальної взаємодії

I. ОСОБИСТІСНІ ЦІННОСТІ НАЛЕЖНОСТІ	II. ОСОБИСТІСНІ ЦІННОСТІ ВИЗНАННЯ
Орієнтація «культурну» взаємодію	Орієнтація на «стверджувальну» конкуренцію
Орієнтація на асертивну взаємодію	Орієнтація на «компетентну» підтримку
Орієнтація на референтну взаємодію	Орієнтація на поцінування
Орієнтація на виосіблення (меншість на більшість)	Орієнтація на компетентну оцінку
Орієнтація на віртуальну взаємодію	Орієнтація на особистісне визнання

I. Особистісні цінності належності

1. Особистісні цінності, що визначають *орієнтацію на культурну взаємодію*, важливі на певних етапах вікового розвитку. Вони є своєрідним інструментом, який дозволяє уникати деструктивних конфліктних ситуацій у тих випадках, коли обдарована особа змушена протидіяти тим груповим нормам, яких вона не поділяє, і тим соціальним ролям, яких вона не збирається грати. Культурна взаємодія базується на загальноприйнятих стандартах спілкування та етики, на що власне й може спиратися обдарована особистість, неявно протидіючи соціальному тиску в контактній групі.

2. *Орієнтація на виосіблення* базується на особистісних цінностях, пов'язаних зі стратегією, спрямованою на посідання особливого місця, статусу в групі, коли соціальна регуляція здійснюється не з допомогою групових норм, а іншими механізмами, зокрема механізмами впливу меншості на більшість. У випадку обдарованої особистості ця стратегія може бути реалізована лише за рахунок особливих здібностей, які або необхідні групі включення для утилітарних цілей, або ж для підняття групового статусу.

3. *Орієнтація на асертивну взаємодію* може сформуватися у групах досить високого рівня розвитку, в яких можливе взаємне визнання певних ціннісних відмінностей як можливих, потрібних, взаємозбагачувальних.

4. *Орієнтація на референтну взаємодію* оснований на своєрідному кооперуванні з окремими членами групи на основі спільних цінностей та інтересів. В такий спосіб обдаровані особи відчувають себе членами групи, але при цьому їхні соціальні контакти і взаємодія є вибірковими.

5. *Орієнтація на віртуальну взаємодію* необхідна тоді, коли досягнення обдарованої особи несумірні з можливостями групи глибоко й компетентно поцінувати їх. Тоді суб'єктом оцінки стає віртуальна група, яку створює для себе обдарована особа, щоб здійснювати з нею уявний діалог і стримувати відповідь як на питання, пов'язані з творчою діяльністю, так і на ті питання, що стосуються позиції в соціальній взаємодії і життєвих виборах у цілому.

II. Особистісні цінності визнання

1. *Орієнтація на стверджувальну конкуренцію* спрямована на відстоювання власних цінностей з допомогою результатів діяльності. На відміну від різних форм руйнівної конкуренції, яка часто спрямована на особистісне знецінення конкурентів та інші деструктивні дії, завдання стверджувальної конкуренції полягає у визначенні власної «ціни», свого місця як у творчості, так і в системі соціальних стосунків.

2. *Орієнтація на компетентну підтримку* є наступним кроком після звичайної дружньої емоційної підтримки діяльності чи досягнень. Розвитку обдарованості сприяє підтримка людей, які глибше розуміються на сфері, в якій розвиваються здібності, і самі є визнаними фахівцями у цій сфері. Компетентна підтримка є необхідною для того, щоб люди, які стають на шлях розвитку обдарованості, повірили в себе і в можливості досягти рівня тих визнаних майстрів, які їх підтримують.

3. *Орієнтація на поцінування* оснований на потребі обдарованої особистості в позитивній оцінці того, чим вона займається. У цьому зв'язку для неї важливо, особливо на перших етапах розвитку обдарованості, отримувати сигнали про потрібність її занять, про вагомість їх результатів. Поцінування – це прерогатива не стільки членів контактної групи, скільки осіб та організацій, які уособлюють суспільство: вчителів, керівників, медіа.

4. *Орієнтація на компетентну оцінку*, на відміну від орієнтації на компетентну підтримку, агентами якої є визнані авторитети в обраній галузі, спрямована на диференційовану оцінку окремих аспектів діяльності та її результатів. Оцінки, що йдуть від некомпетентних людей, обдарованими, як правило, ігноруються. Але потреба в оцінці залишається, і важливо, щоб у соціальній групі були люди, оцінка яких приймалася б.

5. *Орієнтація на особистісне визнання* пов'язана особливим місцем обдарованих людей в контактній групі, насамперед з їх ціннісною відмінністю від групових стандартів. У ціннісній взаємодії мають вибудовуватися особливі відносини й особливий статус обдарованої особистості, який не вимагає повного дотримання групових норм і застосування санкцій за їх порушення. Власне, особистісне визнання – це не лише визнання групою права обдарованої особистості на ціннісну автономію, а й визнання її високого соціального статусу.

ОСОБИСТІСНІ ЦІННОСТІ САМОРОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ

Цінності саморозвитку здібностей мають особливе значення для обдарованих людей. У них відображено напружену працю з саморозвитку і самовдосконалення як пізнавальних, так і творчих здібностей. *Особистісні цінності пізнання* відображають

унікальні індивідуальні поєднання показників інтелекту та пізнавальних процесів, які формуються у кожної людини в процесі розвитку обдарованості. Під *особистісними цінностями творчості* потрібно розуміти ті ціннісні утворення, які формуються в обдарованої людини в процесі її діяльності, пов'язані з її здібностями і їх розвитком. Оскільки креативність – це іманентна риса обдарованої особистості, а творчі здібності ми розглядаємо як своєрідну надбудову над звичайними «виконавськими» здібностями, то фактично більшість діяльностей, в які включається обдарована людина, є творчими, а відтак із їх допомогою й формуються особистісні цінності творчості.

Таблиця 2

Операціональні дескриптори цінностей саморозвитку здібностей

III. ОСОБИСТІСНІ ЦІННОСТІ ПІЗНАННЯ	IV. ОСОБИСТІСНІ ЦІННОСТІ ТВОРЧОСТІ
Орієнтація на утилітарне пізнання	Орієнтація на персональні стандарти діяльності
Орієнтація на загальне пізнання (пізнавальний інтерес)	Орієнтація на розвиток здібностей
Орієнтація на пізнання у сфері розвитку здібностей	Орієнтація на долання невдач
Орієнтація на розвиток окремих пізнавальних здібностей	Орієнтація на відданість задачі
Орієнтація на самопізнання (метакогніції)	Орієнтація на творчий саморозвиток

III. Особистісні цінності пізнання

1. *Орієнтація на утилітарне пізнання* характерна для ранніх етапів розвитку обдарованої особистості. Пізнавальні процеси активізуються лише у випадку необхідності вирішення певної задачі чи проблеми. Як правило, з розвитком обдарованості утилітарна спрямованість поступається місцем самодетермінованій пізнавальній активності.

2. *Орієнтація на загальне пізнання* теж є типовою для початкових етапів розвитку обдарованої особистості. Високий недиференційований пізнавальний інтерес, що поки що не знайшов свого предмету, на нашу думку, може оцінюватися як складник ціннісної спрямованості на розвиток обдарованості.

3. *Орієнтація на пізнання у сфері захоплення (діяльності)* позначає переломний момент у ціннісній регуляції розвитку обдарованості. Поглиблені знання і вищі вміння виводять обдаровану людину за межі групових стандартів, що активізує рефлексію цих процесів, особистісну оцінку і рішення про припинення чи продовження розвитку в цьому напрямку.

4. *Орієнтація на розвиток окремих пізнавальних здібностей* досить часто стимулюється освітніми нормами чи науково-популярною літературою. Чимало обдарованих людей на ранніх етапах експериментують з тренажем пізнавальних процесів аж поки не переконаються, що звичайне занурення в діяльність дає кращі результати. Окрім того, виробляється індивідуальний стиль пізнавальної діяльності, оснований на взаємозбагаченні і взаємокомпенсації пізнавальних функцій в умовах їх поєднання.

5. *Орієнтація на самопізнання* є однією з найважливіших, оскільки від її результатів залежать всі регуляційні процеси. Від початку результати самопізнання – це метакогніції, в яких зафіксовані індивідуальні особливості планування й виконання діяльності.

Очевидно, що згодом цінності самопізнання переносяться й на регулювання процесів особистісного саморозвитку.

IV. Особистісні цінності творчості

1. *Орієнтація на персональні стандарти діяльності* – результат розвитку обдарованості. Обдарованій особистості властиво виробляти власні стандарти, які стосуються як процесуальних, так і результативних компонентів діяльності, оскільки загальноприйняті не задовольняють їхніх вимог.

2. *Орієнтація на розвиток здібностей* виникає з досвідом включення в певну діяльність і накопичення метакогніцій, з нею пов'язаних. Обдаровані люди краще за інших усвідомлюють, що здібності мають здатність до розвитку, і послуговуються цим знанням, щоб досягати бажаних результатів.

3. *Орієнтація на долання невдач*. Невдачі неодмінно супроводжують процес творчості, і обдаровані люди розуміють, що вони є обов'язковими, хоча й небажаними. В особистісних цінностях обдарованих людей невдачі відображаються не як руйнівні фрустраційні чинники, а як ситуації, аналіз яких сприятиме майбутнім досягненням.

4. *Орієнтація на відданість задачі з часів Гальтона* вважається ознакою обдарованої особистості. Вона є ознакою сили мотивації і показником регуляційної тенденції. Здатність обдарованих людей впродовж тривалого часу займатися однією справою сприяє й розвитку здібностей до екстраординарних рівнів.

5. *Орієнтація на творчий саморозвиток* констатує наявність особистісних цінностей, які виходять за межі актуальних задач. Нові творчі прийоми, отримані в процесі діяльності, сприймаються обдарованими людьми як результат, цінність якого не поступається власне результату діяльності. Прийоми і стратегії, що накопичені в конкретній діяльності, нерідко переносяться на інші сфери, стають основою ціннісної регуляції соціальних стосунків і проектування саморозвитку. Життєтворчість – термін, який чи не найбільше підходить саме обдарованим людям, коли йдеться про осмислення й планування життя й особистісне самоздійснення.

ЦІННОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ САМОБУТНОСТІ

Цінності особистісної самобутності складаються з особистісних цінностей самоідентичності та смисложиттєвих цінностей. *Особистісні цінності самоідентичності* – ціннісне утворення, яке конституює обдаровану особистість насамперед перед нею самою. Вони є результатом самопізнання й вибору, пов'язаного зі шляхами особистісного саморозвитку. Обдаровані люди свідомі того, ким вони є і чим вони вирізняються з-поміж оточення. Цінності самоідентичності дозволяють обдарованій особистості зберігати цілісність і не втрачати спрямованість на саморозвиток обдарованості в соціальному оточенні, яке їхні цінності не поділяє.

Смисложиттєві цінності виникають у результаті: а) осмислення людиною власного життя і вибору напрямку особистісного саморозвитку; б) ствердження свого вибору в діяльності і накопичення ціннісного досвіду. Обдаровані люди мають цілісну картину світу і себе в ньому. Їхні особистісні цінності лежать в основі регуляційних процесів, пов'язаних з реалізацією життєвих планів і завдань, ширших процесів, пов'язаних із життєвим призначенням, і відповідальністю за те, щоб воно було реалізовано (див.табл. 3).

Операціональні дескриптори цінностей особистісної самобутності

V. ОСОБИСТІСНІ ЦІННОСТІ САМОІДЕНТИЧНОСТІ	VI. ОСОБИСТІСНІ СМИСЛОЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ
Орієнтація на власні здібності як цінності	Орієнтація на життєві цілі
Орієнтація на власні моральнісні цінності	Орієнтація на самореалізацію в майбутньому
Орієнтація на цінності особистості	Орієнтація на ціннісну автономію (компетентність і самодетермінацію)
Орієнтація на власні оцінні конструкти	Орієнтація на самооцінність
Орієнтація на суб'єктність	Орієнтація на духовні цінності

V. Особистісні цінності самоідентичності

1. *Орієнтація на власні здібності як цінності* виникає в результаті багаторічного накопичення досвіду вирішення життєвих завдань з допомогою однієї і тієї ж діяльності (наприклад, технічної, музичної, наукової тощо), а, отже, одних і тих самих здібностей. Без цих здібностей людина не уявляє свого життя, і у випадку економічних криз віддає перевагу збереженню і розвитку власних здібностей, навіть якщо це веде до зниження матеріальних статків.

2. *Орієнтація на власні моральнісні цінності* виробляється в обдарованих людей в результаті їхнього особливого стилю життя, стилю спілкування і ціннісної взаємодії з соціальним оточенням. В особистісних моральнісних цінностях закріплюються перевірені власним досвідом моральні настанови, які, з одного боку, надають сенсу діяльності обдарованих людей, а з другого, – регулюють стосунки з іншими людьми в контексті діяльності й життєвої позиції.

3. *Орієнтація на цінності особистості* на цьому рівні відрізняється від цінностей виосіблення, про які йшлося в описі особистісних цінностей належності. Якщо там це була процесуальна характеристика особи з ознаками обдарованості, яка почала усвідомлювати свою відмінність від інших і відмінність напрямку свого саморозвитку, то орієнтація на цінності особистості на рівні самоідентичності – це екзистенційна характеристика зрілої особистості, яка вже давно ствердилася в своєму життєвому виборі і має визначені діяльнісні й моральнісні особистісні цінності.

4. *Орієнтація на власні оцінні конструкти* – це емпірично підтверджена нами властивість обдарованої особистості мати високу самооцінку у просторі власних оцінних конструктів, яка може використовуватися для ідентифікації обдарованих людей. Змістові й структурні особливості самооцінних конструктів можуть служити основою для складання психологічного портрета обдарованої особистості.

5. *Орієнтація на суб'єктність* досягається взаємодією моральнісних (смилова основа) і діяльнісних (інструментальне забезпечення) особистісних цінностей. Суб'єктна активність проявляється насамперед у творчості як своєрідній надситуативній і наднормативній активності. У життєвих виборах, плануванні саморозвитку і вчинках обдаровані люди вирізняються високим рівнем суб'єктності, в основі якої лежать їхні особистісні цінності.

VI. Особистісні смисложиттєві цінності

1. *Орієнтація на життєві цілі* в обдарованих осіб є цілком предметною. Цілі, як правило, продумані, послідовно розміщені в часовій перспективі, високі, але водночас реалістичні й досяжні, оскільки ґрунтуються на ціннісному досвіді попередніх досягнень і саморозвитку.

2. *Орієнтація на самореалізацію* в майбутньому характерна для обдарованих

людей, які ще досить молоді, але вже мають вагомі досягнення. Але не лише особистий досвід (він, звісно, найважливіший), але й знання біографій видатних людей можуть сприяти цьому важливому ціннісному утворенню, яке задає телеологічний вектор саморозвитку і спрямовує його в русло розвитку обдарованості.

3. *Орієнтація на ціннісну автономію* для обдарованої особистості стає можливою з досвідом, після усвідомлення, що це можливо. Ціннісна автономія, що ґрунтується на внутрішніх ціннісних утвореннях, дозволяє обдарованій людині не відволікатися від творчості на ситуаційні виклики.

4. *Орієнтацію на самоцінність* обдарованим людям забезпечують особистісні цінності, накопичені в процесі постійної соціальної валідації як результатів творчої діяльності, так і стилю власного життя. Відтак обдаровані люди на певному етапі особистісного розвитку усвідомлюють власну значимість і перестають потребувати зовнішньої оцінки.

5. *Орієнтація на духовні цінності* розуміється як ціннісний діалог обдарованої особистості з загальнолюдськими цінностями, цінностями культури в широкому розумінні цього слова. Для обдарованих людей важливо, щоб їхній внесок було долучено до набутків людства, навіть якщо це буде у далекій часовій перспективі.

На основі виокремлених дескрипторів для шести груп цінностей, що відображають типологічні особливості обдарованої особистості, було сформульовано питання опитувальника «Профіль ціннісної свідомості обдарованої особистості». Таким чином, опитувальник включає 30 тверджень, які пред'являються з допомогою веб-орієнтованої е-платформи «Обдарованість ТЕСТ online». Досліджуваним пропонується оцінити за 10-бальною шкалою як їх характеризує те чи інше твердження. У результаті опрацювання отриманих даних підраховуються сумарні показники за окремими групами цінностей і загальний показник ціннісної спрямованості обдарованої особистості.

Пілотне дослідження було проведене на базі ліцею-інтернату для обдарованих учнів. У результаті було отримано усереднений профіль ціннісної свідомості (див. рис. 2.).

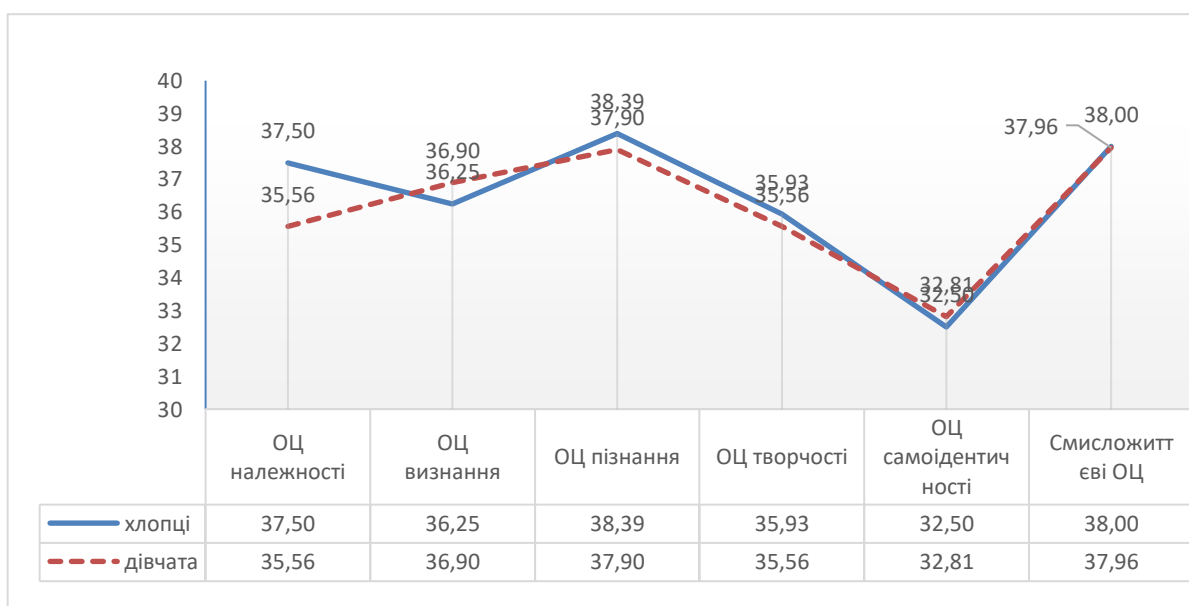

Рис.2. Усереднені профілі ціннісної свідомості учнів ліцею для обдарованих дітей

Загалом маємо середні значення за всіма показниками (у математичному розумінні, оскільки процедури зі стандартизації опитувальника ще не проводилися). Не виявлено

суттєвих розбіжностей у показниках хлопців і дівчат. Спостерігається «просідання» профілю за шкалою самоідентичності. З отриманих даних можна зробити такі попередні висновки: 1) близькі до середніх показники профілю засвідчують статус учнів, що досліджувалися, як осіб із ознаками обдарованості; 2) нижчі показники за шкалою самоідентичності можливо свідчать про кризу самоідентичності, характерну для раннього юнацького віку. Загалом ці висновки є попередніми і потребують емпіричної перевірки через порівняння зі встановленими віковими нормами для дітей з ознаками обдарованості та дітей, які таких ознак не проявляють.

Важливо те, що вже на цьому етапі роботи над методикою, можливий аналіз індивідуальних профілів за такими критеріями як: 1) відмінність індивідуальних показників від середніх; 2) екстремальні (найнижчі і найвищі) значення за окремими шкалами. Для прикладу розглянемо профіль досліджуваного О.Б. На рис. 3. видно «просідання» профілю за шкалами особистісних цінностей належності та визнання і «пікові» значення особистісних цінностей пізнання.

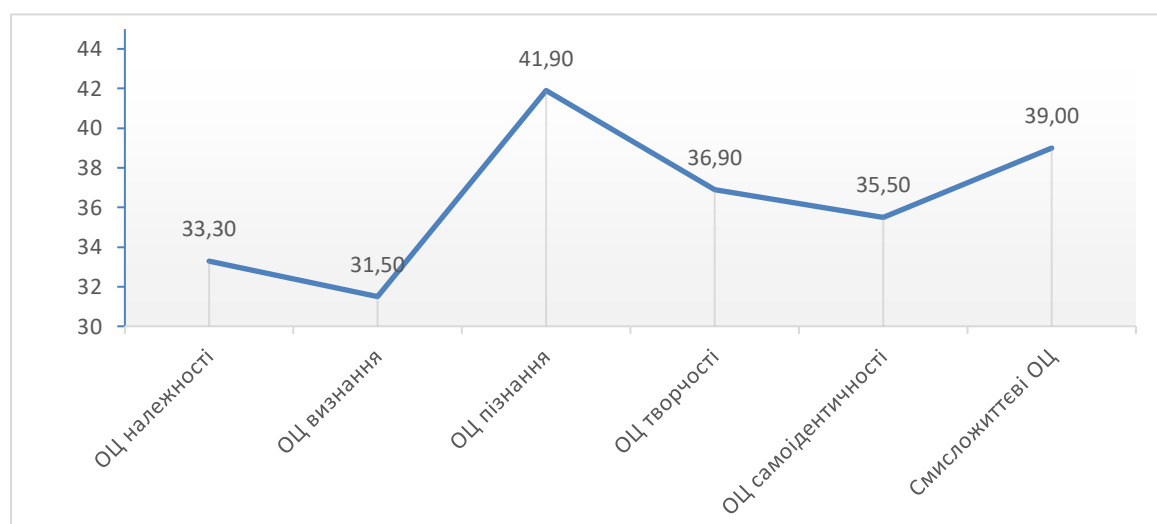

Рис.3. Профіль ціннісної свідомості ліцеїста О.Б.

Отримані дані можуть свідчити про те, що для цього учня характерні розбіжності між пізнавальною спрямованістю і визнанням його досягнень у групі, що спонукає до застосування додаткових психологічних методів із метою діагностування локальних ціннісних криз. Якщо кризові явища мають місце, застосовуються методи ціннісної підтримки за орієнтовною схемою, наведеною в табл. 4.

Таблиця 4

Орієнтовна модель застосування психологічних тренінгів для ціннісної підтримки розвитку обдарованої особистості

Специфічні для обдарованої особистості ціннісні кризи	Методи надання ціннісної підтримки
належності	тренінги рефлексивності, комунікації, асертивності тощо
визнання	тренінги взаємного поцінування
пізнання	тренінги пізнавальних процесів, метакогніцій
творчості	тренінги креативності, тренінги дій та операцій, винахідництва тощо
самоідентичності	тренінги референтності, віртуальної підтримки груп вищого рівня
екзистенції	тренінги цілеспрямованості, логотренінги

Ціннісна підтримка – це розроблений нами метод індивідуальної критеріально спрямованої психологічної допомоги, спрямованої на ствердження особистісних цінностей через соціальну рефлексію і набуття досвіду практичної діяльності та соціальної взаємодії [9; 10].

Для ціннісної підтримки можуть використовуватися вже відомі психологічні методи і педагогічні технології. Особлива роль відводиться спілкуванню з обдарованими людьми, книгам і кінофільмам про них, автобіографічним і мемуарним творам, у яких порушуються ціннісні проблеми соціальної взаємодії, саморозвитку здібностей і ціннісної самобутності обдарованої особистості. Ціннісна підтримка має гармонізувати структуру ціннісної свідомості, відновити чи запустити механізми саморегуляції розвитку здібностей і особистісного розвитку в цілому.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Суб'єктно-ціннісний підхід до обдарованості відкриває можливості для розроблення психодіагностичних процедур, спрямованих на дослідження обдарованої особистості як системної цілісності, як результату взаємопроникнення екстраординарних здібностей і особистісних структур. Особистісні цінності розглядаються як системний компонент вищого рівня, зміни в якому ведуть до трансформацій і узгоджень усіх компонентів нижчих рівнів і загалом до якісних змін всієї системи, що є підґрунтям для формування в особи спрямованості на саморозвиток здібностей та обдарованості.

2. У результаті операціоналізації притаманних обдарованим людям особистісних цінностей (особистісні цінності належності, визнання, пізнання, творчості, самоідентичності й екзистенційні цінності), було виокремлено тридцять операціональних дескрипторів, що лягли в основу конструювання опитувальника «Профіль ціннісної свідомості обдарованої особистості».

3. Дані пілотного дослідження свідчать про те, що розроблений опитувальник є досить чутливим інструментом для попередньої індивідуальної діагностики кризових моментів у ціннісній свідомості, які можуть гальмувати розвиток обдарованості. Виявлені позитивні тенденції можуть бути зафіксовані, а негативні компенсовані за допомогою ціннісної підтримки – спеціально розробленого методу адресної індивідуальної психологічної допомоги, що спирається на особистісні цінності і полягає в гармонізації ціннісної свідомості особи.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в адаптації опитувальника «Профіль ціннісної свідомості обдарованої особистості» для різних вікових груп і видів обдарованості; у розробленні варіанту опитувальника з дихотомічним поділом питань, спрямованим на виявлення тенденцій до розвитку обдарованості чи відмови від розвитку; у стандартизації і «протоколізації» процедур ціннісної підтримки в типових випадках особистісних ціннісних криз соціальної взаємодії, саморозвитку здібностей чи цінностями особистісної самобутності.

Список використаних джерел

1. Богоявленская Д. Б., Богоявленская М. Е. Одаренность: природа и диагностика. Москва: АНО «ЦНПРО», 2013. 208 с.
2. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 351 с.
3. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості: монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 720 с.

4. Корольов Д. К. Методологічні принципи психодіагностики обдарованості *Теоретико-методичні основи психодіагностичного обстеження обдарованих дітей і молоді: методичний посібник* / За ред. Р.О. Семенової. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2013. С. 22-26.
5. Музика О. Л. Аксиогенез особистості і розвиток обдарованості: теоретична модель і підходи до дослідження. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Т.VI: Психологія обдарованості. Випуск 14. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. С. 60-76.
6. Музика О. Л. Співвідношення здібностей та обдарованості: суб'єктно-ціннісний підхід. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Т.XII. Психологія творчості. Випуск 17. К.: Видавництво «Фенікс», 2013. С. 223-233.
7. Осницкий А. К. Дар или испытание. *Одаренность: методы выявления и пути развития*. Сб. статей: в 2-х ч. / Отв. ред. Д. Б. Богоявленская, В. К. Балтян. Москва: МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2018. С. 100-106.
8. Панов В. И. Некоторые парадоксы одаренности как предмета изучения и развития. *Одаренность: методы выявления и пути развития*. Сб. статей: в 2-х ч. / Отв. ред. Д. Б. Богоявленская, В. К. Балтян. Москва: МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2018. С. 106-116.
9. Психологічні засади розвитку обдарованої особистості в освітньому середовищі: методичний посібник / О.Л. Музика, Д.К. Корольов, Р.О. Семенова та ін.; за ред. О.Л. Музики. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 146 с.
10. Соціальна взаємодія і цінності обдарованої особистості: методичний посібник / О. Л. Музика, І. М. Біла, Д. К. Корольов та ін. / За ред. О. Л. Музики. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. 222 с.
11. Теоретико-методичні основи психодіагностичного обстеження обдарованих дітей і молоді: методичний посібник / За ред. Р. О. Семенової. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 92 с.
12. Ціннісна детермінація становлення обдарованої особистості: монографія / За ред. О. Л. Музики. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. 220 с.
13. Renzulli, J. S. Reexamining the role of gifted education and talent development for the 21st century: A four-part theoretical approach. *Gifted Child Q.* 2012. 56 (3). P. 150-159.

References transliterated

1. Bogoyavlenskaya D. B., Bogoyavlenskaya M. E. Odarennost: priroda i diagnostika. Moskva: ANO «TsNPRO», 2013. 208 s. [in Russian].
2. Burlachuk L. F. Psihodiagnostika. Sankt-Piterburg: Piter, 2006. 351 s. [in Russian].
3. Karpenko Z. S. Aksiologichna psikhologhiia osobystosti: monohrafiia. 2-he vyd., pererob., dopovn. Ivano-Frankivsk: DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka», 2018. 720 s. [in Ukrainian].
4. Korolov D.K. Metodolohichni pryntsypy psikhodiahnostyky obdarovanosti Teoretyko-metodychni osnovy psikhodiahnostychnoho obstezhennia obdarovanykh ditei i molodi: metodychnyi posibnyk / Za red. R.O. Semenovoi. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka, 2013. S. 22-26. [in Ukrainian].
5. Muzyka O. L. Aksiogenez osobystosti i rozvytok obdarovanosti: teoretychna model i pidkhody do doslidzhennia. Aktualni problemy psikhologhii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psikhologhii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. T.VI: Psikhologhiia obdarovanosti. Vypusk 14. Kyiv-Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2018. S. 60-76. [in Ukrainian].
6. Muzyka O. L. Spivvidnoshennia zdibnostei ta obdarovanosti: subiektno-tsinnisnyi pidkhid. Aktualni problemy psikhologhii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psikhologhii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. T.KhII. Psikhologhiia tvorchosti. Vypusk 17. K.: Vydavnytstvo «Feniks», 2013. S. 223-233. [in Ukrainian].

7. Osnitskiy A. K. Dar ili ispytanie. Odarennost: metody vyiyavleniya i puti razvitiya. Sb. statey: v 2-h ch. / Otv. red. D. B. Bogoyavlenskaya, V. K. Balytan. Moskva: MGTU im. N. E. Baumana, 2018. S. 100-106. [in Russian].
8. Panov V. I. Nekotoryie paradoksyi odarennosti kak predmeta izucheniya i razvitiya. Odarennost: metody vyiyavleniya i puti razvitiya. Sb. statey: v 2-h ch. / Otv. red. D. B. Bogoyavlenskaya, V. K. Balytan. Moskva: MGTU im. N.E. Baumana, 2018. S. 106-116. [in Russian].
9. Psykholohichni zasady rozvytku obdarovanoi osobystosti v osvithomu seredovyschi: metodychnyi posibnyk / O. L. Muzyka, D. K. Korolov, R. O. Semenova ta in.; za red. O. L. Muzyky. Kyiv-Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. 146 s. [in Ukrainian].
10. Sotsialna vzaiemodiia i tsinnosti obdarovanoi osobystosti: metodychnyi posibnyk / O. L. Muzyka, I. M. Bila, D. K. Korolov ta in. / Za red. O. L. Muzyky. 2018. 222 s. [in Ukrainian].
11. Teoretyko-metodychni osnovy psykhdiahnostychnoho obstezhennia obdarovanykh ditei i molodi: metodychnyi posibnyk / Za red. R. O. Semenovoi. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka, 2013. 92 s. [in Ukrainian].
12. Tsinnisna determinatsiia stanovlennia obdarovanoi osobystosti: monohrafiia / Za red. O. L. Muzyky. K.: Vydavnychi Dim «Slovo», 2017. 220 s. [in Ukrainian].
13. Renzulli, J. S. Reexamining the role of gifted education and talent development for the 21st century: A four-part theoretical approach. Gifted Child Q. 2012. 56 (3). P. 150-159. [in English].

Muzyka O.L. Method «Profile of the value consciousness of gifted personality»: theoretical preconditions and results of approbation. The possibilities of creating psychodiagnostic procedures for the study of a gifted personality as a systemic integrity are analyzed. On the basis of the author's classification of values, a questionnaire «Profile of the value consciousness of a gifted personality» was constructed.

Personality values of membership are operationalized through orientation towards "cultural", assertive, referential, virtual interaction and disposition. The personal values of recognition are presented in the questionnaire through targeting "assertive" competition, "competent" support and evaluation, appreciation and personal recognition.

The personal values of cognition were specified in orientations on utilitarian and general knowledge, on knowledge in the field of development of abilities, on the development of individual cognitive abilities, on self-knowledge. Personality values of creativity are considered through orientation to personal standards of activity, development of abilities, to overcome failures, devotion of the task, to creative orientation.

Personal values of self-identity are operationalized through orientation on ability as a value, on their own moral values, on the values of personality, on high self-esteem in the space of their own valuing constructs, on subjectivity. The personal meanings of life values were presented as orientations on life goals, on self-realization in the future, on value autonomy, on self-worth, on spiritual values

The data of the pilot study are analyzed and it is established that the developed questionnaire is a sensitive tool for individual diagnostics of the value consciousness of gifted personality. The possibilities of valuable support – a specially developed method of targeted individual psychological help, based on personal values – are outlined and it consists in the harmonization of the value consciousness of a gifted personality.

Key words: giftedness, gifted personality, value consciousness, personality values, axiogenesis, self-development, psychodiagnostics.